

це неможливо». Насправді у ХХ ст. літературознавство суттєво просунулося у розумінні природи художнього твору / тексту й способів його вивчення.

1. *Поэтика: Словарь актуальных терминов и понятий* / [гл. науч. ред. Н.Д.Тамарченко]. – М.: Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. – 358с. 2. *Наєнко М.* Наука і кон'юнктура. – К.,1993. 3. *Зеров Микола.* Твори: В 2-х т. – Т.2. Історико-літературні та літературознавчі праці / Упоряд. Г.П.Кочура, Д.В. Павличка. – К.:Дніпро,1990. – 601с. 4. *Зеров Микола.* Українське письменство / Упоряд. М.Сулима. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи»,2002. – 1301с. 5. *Филипович П.* Українське літературознавство за 10 років революції // Филипович П. Літературно-критичні статті. – К.,1991. – С.238-260. 6. *Білецький А.* В мастерской художника слова // Білецький О. Зібрання праць: У 5-ти т. – К.,1966. – Т.3. 7. *Білецький О.* В пошуках повістярської форми // Білецький О. Літературно-критичні статті. – К.,1990. 8. *Гаєвський Степан.* Теорія поезії. Вид. друге, переробл. й доповн. – К.: Державне видавництво України, 1924. – 47с. 9. *Домбровський Володимир.* Українська стилістика і ритміка. Українська поезика. Перемишль, 1923, 1924. Фотопередрук. – Мюнхен,1993. 10. *Теория литературы.* Основные проблемы в историческом освещении: В 3-х т. М.,1965. – С.422-442. 11. *Гириман М.М.* Литературоведческий анализ (методологические вопросы) // Вопросы философии. – 1968. – №10. – С.103 -111. 12. *Гириман М.* Путь к объективности (Об одной методологической проблеме литературоведения и критики) // Вопросы литературы. – 1978. - №1. – С.243-251. 13. *Вишницька Ю.В.* Аналіз та інтерпретація художнього тексту: навчально-методичний посібник зі спецкурсу з історії зарубіжної літератури. – К.: Київ. університет ім. Б.Грінченка,2012. – 204с. 14. *Ковбасенко Ю.* Филологический анализ художественного текста. Пособие. – К.:ІСДО, 1995. – 48с. 15. *Іванишин П.В.* Теорія будови та інтерпретації літературного твору: навчальний посібник. – Дрогобич: РВВ ДДПУ, 2009. – 78с. 16. *Тюпа В.И.* Анализ художественного текста. Учебное пособие. 2-е изд. – М.: Академия, 2008. – 336с.

*Олексій Сінченко,
к. філол. наук, доц.*

УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО 1920-Х І НЕОКАНТІАНСТВО: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Стаття присвячена виявам неокантіанства в українському академічному літературознавстві 1920-х років. Особлива увага приділена рецепції естетичних положень Іммануїла Канта у працях В. Юринця, Б. Якубського та інших.

Ключові слова: Кант, неокантіанство, українське академічне літературознавство, методологія.

Статья посвящена проявлениям неокантианства в украинском академическом литературоведении 1920-х годов. Особое внимание уделяется рецепции эстетических положений Иммануила Канта в трудах В. Юрынца, Б. Якубского и других.

Ключевые слова: Кант, неокантианство, украинское академическое литературоведение, методология.

The paper deals with Neo-Kantian trends in Ukrainian academic literary studies of the 1920s. Special attention is paid to the reception of Immanuel Kant's aesthetic postulates in the criticism by V. Yurynets, B. Yakubsky and others.

Keywords: Kant, Neo-Kantianism, Ukrainian academic literary studies, methodology.

В українському літературознавстві 1920-х років ще не простежується відірваність від західних методологій, тому багато ідей, які виникають на Заході, паралельно виникають в Україні, або підлягають певній рецепції, наслідком якої є наслідування їх, прийняття чи відкидання.

Великою мірою реконструкція ідей, наявних в українському літературознавстві того часу, виявлення їхнього контексту й формування проливає світло на те, як взагалі можливе в певному історичному моменті становлення ідей, чому вони розвиваються і що стає причиною їхнього занепаду. Це дає можливість не просто розуміння історичної проблеми, а в цілому того, як ідеї зароджуються й живуть.

Українське літературознавство 1920-х років слід розглядати в європейському інтелектуальному контексті синхронно. Таке завдання не завжди набуває форм наукового доведення, але сама збіжність чи алюзивність тих ідей, що розгорталися в Україні й на Заході творять підстави до вироблення єдиної мови дослідження, а, відповідно, можливості проблематизувати українське літературознавство на рівні європейського.

Чи можливе обґрунтування теоретичної рефлексії в українському літературознавстві? Адже рівень абстрагування у вітчизняному літературознавстві рідко відходить від узагальнень емпіричного матеріалу. Часто у дослідженнях літературознавства 1920-х років власне науку про літературу підмінюють літературною критикою (скажімо, підвищена увага до цілковито неакадемічної літературної дискусії 1925–28 рр. і помірні до формалістичних, стильових чи епістемологічних дискусій в університетському середовищі).

Академічне літературознавство, що розвивалося в Київському та Харківському університетах потребує окремої концептуалізації й урахування всіх типів теоретико-літературного дискурсу чи то українською чи російською мовами. Також слід дотримуватися гіпотези спадковості академічного знання, що чітко виявляє себе як у літературознавчих працях київських науковців Б. Якубського, М. Зерова, М. Драй-Хмари, П. Филиповича В. Петрова та ін., так і в працях харківських науковців Б. Навроцького, О. Білецького, Є. Кагарова, Б. Лезіна, В. Харцієва та ін., а також тих науковців, котрі здобули освіту в провідних європейських університетах, скажімо, В. Юринець.

Саме гіпотеза спадковості дає підстави поєднати академічне літературознавство дореволюційного часу зі спробами утривалення академізму в літературознавстві післяреволюційному. Ознаками такого академічного літературознавства, на нашу думку, є:

Тісний зв'язок із західноєвропейськими методологіями;

Тяжіння до статусу літературознавства як науки;

Закоріненість у традиції наукового доведення тощо.

Однак слід брати до уваги метаметодологічну кризу європейської науки початку ХХ століття, а точніше кризу теоретичного знання, що відбилося й на літературознавстві того часу. Її подолання прослідковуємо вже в філологічних семінарах В. Перетца й А. Лободи чи неопотєбнянському

літературознавстві, зосередженому доокруж збірників «Вопросы теории и психологии творчества», чи то згодом марксистському.

Відбулися певні тектонічні зсуви, що призвели до значних змін в самому підході до науки як такої. Найяскравішим прикладом таких змін стає заклик Отто Лібмана «назад до Канта», кинутий у книзі «Kant und die Epigonen» ще в 1865 році, що стає своєрідним маніфестом «неокантіанства» – філософської течії, що мала значний вплив на теорію пізнання й, у нашому випадку, естетичну й літературну теорію початку ХХ століття.

Російський науковець А. Абрамов, автор статті «О русском кантианстве и неокантианстве в журнале “Логос”» (1994) вказує на подвійне наповнення терміну «неокантіанство», з одного боку, йдеться про Марбурзьку й Баденську школи філософії, з іншого – про ті філософські напрямки ХХ століття, що апелюють до системи Іммануїла Канта [Див.: 1].

Марбурзька школа неокантіанства виникає наприкінці ХІХ століття й охоплює перші три десятиліття ХХ-го. Найвідоміші її представники (Г. Коген, П. Наторп, Е. Кассіер та ін.), зорієнтовані на методологію природничих наук, водночас вони підважують кантівське поняття «речі в собі», позбавляючи його раціоналізуючого виміру.

Однак, найбільш прийнятною для літературознавства як науки поміж шкіл неокантіанства виявилася Баденська, представники якої (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт, Е. Ласк та ін.) розробляли проблематику гуманітарного пізнання. Їхня критика науки була збіжною із критикою герменевтика В. Дільтея й феноменологією Е. Гуссерля.

Так, В. Віндельбанд поділяє науки на номотетичні (в основі яких лежить відкриття універсальних законів) й ідіографічні (акцент ставиться на унікальне), відповідно, до перших належать природничі науки, до других – гуманітарні.

Ідіографічний метод стає для неокантіанців Баденської школи можливістю описати об'єкт як унікальний, не вдаючись до його узагальнення чи типізації. Неповторюваність й індивідуальність об'єктів, які підлягають означенням наук про дух дає можливість не лише вибудувати відповідний для їхнього опису метод, але й надати подібним об'єктам науковий статус. Однак різкого протиставлення номотетичного й ідеографічного методів у баденців не спостерігаємо: вони протиставлені лише мірою їхньої ефективності й завданнями, що прийнятні як для природничих, так і для гуманітарних наук.

Попри все, розрізнення, що його запропонували Віндельбанд і Ріккерт між науками про природу («номотетичні») й науками про дух («ідеографічні») спровокувало хвилю методологічних пошуків не лише у філософії, але й вплинуло на літературознавство, яке на початок ХХ століття прагне обґрунтувати власний предмет дослідження, а, відповідно, виробити власну методологію.

Насамперед неокантіанство як філософська течія для літературознавства цікава кількома аспектами: критикою позитивізму, теорією пізнання та

розробкою теорії цінностей й дискурсивно присутня в літературознавчих теоріях формалістів, неопотебнянців та марксистів.

В українському академічному середовищі ідеї неокантіанства мали місце ще до революції 1917 року в працях науковців і філософів: Б. Кістяківського, П. Лініцького, Г. Челпанова, М. Грота, В. Зенківського та ін. Однак, більшою мірою неокантіанство асоціюється з прізвищем Георгія Челпанова, професора Київського університету, який у своєму лекційному курсі «Мозок і думка» (1900) порушує епістемологічні проблеми. Він виокремлює суб'єктивний і об'єктивний методи пізнання, протиставивши опис фізичних і психічних явищ. На його думку, психічні явища лежать у сфері уявлень, а відповідно визначають наше сприйняття фізичного світу.

Челпанова цікавить те, як суб'єкт пізнає, як взаємодіє з об'єктом і що саме в пізнанні належить суб'єктові, а що об'єктові, адже, на його думку, в процесі пізнання суб'єкт певною мірою реагує на виклики об'єктивного світу.

Саме у межах гносеологічної проблематики і виявляє себе неокантіанська спрямованість філософії Челпанова, бо теорія пізнання розроблена Кантом, до якої апелює філософ, стає наріжним каменем неокантіанства й визначає його критику позитивізму і розмежування наук на природничі та гуманітарні.

Чуттєвий досвід в основу пізнання кладе й Микола Грот, професор Новоросійського університету в Одесі. Він ототожнює філософію з мистецтвом, відповідно, позбавляючи її виключно позитивістичного наукового статусу. Саме філософія для нього є відображенням внутрішнього життя людини, процес пізнання якої поєднує в собі зовнішній і внутрішній досвіди.

Із філософією тісно сполучає літературознавство й О. Потебня. Як лінгвіст він доволі точно вибудовує власний категоріальний апарат. Попри те, що, як зазначає Ярослав Гординський, він зазнав впливу психологічної школи Штайнталя й Лацаруса, він лишається відданим Кантові у спробі примирити суб'єкт із об'єктом. В основу його теорії закладена категорія внутрішньої мови й саме вона дає підстави науковцеві розуміти «розвиток мови, як поступ від почувального відчуття до форм розсудку, категорій» [2, 21].

Послідовником Потебні виступає Борис Навроцький. І в книзі «Мова та поезія» (1925) й у рецензії 1927 року на працю Е. Кассіра «Die Begriffsformen im mythischen Denken» (1922) він прагне заперечити формалізацію знання до якої вдається Кант. Навроцький, шукаючи збіги між наукою й поетичною творчістю, вказує на низку паралелей, зокрема, що «діяльність творчої фантазії» властива як літературі, так і науці. На його думку, «наше мислення не абсолютно аналітичне, формальне, символічне, навпаки, воно, генетично походячи од образного мислення, не може цілком одійти од нього», тому будь-які спроби формалізувати образне мислення будуть неповні. Водночас, полемізуючи з Кассіром, він твердить: «Образ, що лежить в основі мітичного мислення, зовсім не принципово одрізняється

од розуміння, поняття нашої науки, структура їх майже та сама, різниця полягає лише в тій точній виразності, з якою в наукових розуміннях виявляються ознаки явищ»[4, 142]. Однак якщо говорити про літературний образ чи то у Когена, чи Кассієра, то він безпосередньо пов'язаний із баченням самого автора і є символічним відображенням його ідей. Однак, на думку Навроцького, такий підхід надміру суб'єктивізує авторську позицію, адже «суб'єктивні почуття сприйняття жодним чином не можуть увіходити до змісту художнього образу» [3, 70].

Борис Навроцький розробляє ті теоретичні питання, що заявлені в неопотєбнянстві: проблема автора як суб'єкта творення, проблема образу й мислення, а також психології творчості, не оминаючи також проблеми методу літературознавчого дослідження. Його критика неокантіанства, швидше зумовлена ідеями самого неокантіанства й потребує розлогішого дослідження.

Своєрідним перегуком із неокантіанством виповнені й ідеї марксистського літературознавства, яке активно починає розвиватися у 1920-х роках і насамперед пов'язане з іменами В. Юринця, Б. Якубського, В. Державіна та ін.

На думку В. Юринця, неокантіанці, попри потужну критику філософії Гегеля, саме його діалектиці мають завдячувати розвитком власних концепцій. Позаяк марксизм як метод наукового теоретизування висновується з тієї ж філософії Гегеля, то перегук із неокантіанством стає очевидним. Як філософ Юринець вдається до аналізу неокантіанства в статтях «Едмунд Гуссерль» (1922) й «Танок тіней (До історії ідеологічного розкладу II Інтернаціоналу)» (1929), звинувачуючи тепер вже феноменологію Гуссерля в запозиченні їхньої ідей.

Однак більшою мірою нас цікавить стаття Юринця «Естетика Канта в марксистському освітленні» (1927), яка є розлогім відгуком на книгу Л. Я. Зівельчинської «Опыт марксистской критики эстетики Канта» (1927), і проливає світло на те, як естетика І. Канта набуває полемічного переосмислення в марксизмі.

В. Юринець вважає, що погляди Канта потребують суттєвої корекції, й у цілковито баденському дусі, вступає з ним в полеміку. Насамперед піддає критичній ревізії властиве Кантові теоретизування, що формує знання на рівні «абстрактних, метафізичних схем» і провадить до анатомування неперервних процесів дійсності.

Як і М. Грот, Юринець вважає, що в основі естетичного переживання лежать чуттєві процеси, тому вбачає протиріччя в намаганні Канта у його міркуваннях про естетику розрізнити приємне і прекрасне. Так само, неприйнятним, із його погляду, є відмежування Кантом «естетичного стану від пізнавального», бо мистецтво для марксистів має пізнавальну, а водночас і естетичну функції, тому розуміння його можливе з урахуванням як специфіки художньої творчості, так і наукового пізнання.

Юринець вказує на те, що «взагалі немає двох окремих способів пізнання: чисто-логічного й чисто-інтуїтивного, вони переплітаються й у

науці і в мистецтві. Відмінність між наукою й мистецтвом, на його думку, постає радше на рівні донесення матеріалу. Як і неокантіанці, він схильний проблему пізнання більше пов'язувати не з об'єктом, а з методом пізнання, тому й вважає, що «різниця митця й ученого в засобах діяння й впливу на аудиторію й у цих силах свідомості, до яких звертається цей і другий» [5, 98]. Таким рівнем донесення в мистецтві, на думку Юринця, виступає стиль і риторичне конструювання висловлювання. Водночас мистецтво покликане не так пізнавати, як емоційно заражати реципієнта: «воно – засіб емоціонального поширення й скріплення класової ідеології» [5, 105].

Подібну позицію поділяє й Б. Якубський, коли в рецензії «До основ марксистської естетики» на ту ж таки книгу Зівельчинської, твердить, що здібність людини до естетичного судження не є чимось особливим, самостійним, як у Канта, а швидше – просто своєрідна діяльність цілої людської свідомості. Відокремлюючи естетичний стан людської свідомості від пізнання, Кант вважає естетичний акт актом містичним художньої творчості, заснованим на натхненні й інтуїції. Тоді як для марксизму художня творчість перш за все – акт пізнання, здійснюваний через почуття й емоції. Якубський твердить, що мистецтво «не замінює наукового пізнання», бо «художня творчість не викриває нові спостереження над життям, а тільки оформлює вже наявний матеріал спостережень», тому «науковий дослід певного явища життя завжди попереджає художню творчість», адже «наука подає його в поняттях, а мистецтво – в струнких поєднаннях образів». А далі Якубський твердить вже цілковито в неокантіанському ключі, заперечуючи Кантові в тому, що в естетичному акті відсутні поняття, бо «емоційне, естетичне враження, міцно вдаривши, далі переходить у свідомість, оформлюється в певне логічне поняття» [6, 5].

Так само і Юринець критикує Канта, за його намагання вивести естетичне сприйняття поза межі поняттєвої сфери. На його погляд, така настанова призводить до формалізму в мистецтві із відкиданням уваги до змісту твору. Тому російський формалізм, насамперед Шкловського, Юринець розглядає як вияв кантіанства. Під цим ракурсом доречно переглянути й дві українські журнальні дискусії про формалізм 1923 і 1926 рр.

Увага до змісту художнього твору для марксистів ганомом й зумовлена тим, що, як твердить Юринець, література не позбавлена цілі. «Вона дає нам в чистому виді, в розгорнутій формі всі можливі типи переживань, дій, характерів, що можуть родитися в даній суспільній структурі й показує нам, які з них можуть, а які не можуть утриматися в житті» [5, 120]. Із цього випливає й виховне значення літератури. Та врешті й сам Кант, як зауважує Юринець, вказував на глибокий зв'язок мистецтва з етикою.

Юринець також підважує твердження Канта щодо відсутності об'єктивних принципів смаку. Якщо йдеться про класи, то таких критеріїв не існує, але в позакласовому суспільстві (комуністичному) такі критерії можливі. Історично смак тієї чи іншої епохи вибудовує свій понятійний ряд, який підлягає трактуванню й рефлексії в прийдешні епохи. Це дає підстави

Юринцеві твердити, що естетика може трактуватися як наука, всупереч кантівській позиції, де за естетикою закріплена лише функція мистецької критики.

Своєю чергою Б. Якубський доповнює намагання Юринця обґрунтувати естетику як науку критикою націленості естетики Канта на індивіда, й обстоює підхід до естетики з погляду людини суспільної, в основі якого теза про те, що уявлення про красу породжує не індивід, а суспільство. Тут Якубський іде услід за Г. Плехановим, констатує, що «судження смаку з погляду індивідуального є судження незацікавлене, без ніякого інтересу, але з погляду суспільного, воно завжди має на увазі певну користь» [6, 5], у ньому переважає утилітарний принцип, який згодом, на його думку, може трансформуватися в естетичний, а відповідно набути тієї форми, що підлягає науковому пізнанню.

Юринця й Якубського об'єднує прагнення представити естетику як науку, всупереч намаганням Канта бачити в ній лише різновид критики. Таке сприйняття естетики екстраполюється й на літературознавство. І спроба Юринця наблизити літературознавство до філософії й запропонувати власний різновид філософської літературної критики, й намагання Якубського як науковця розширити методологічні можливості літературознавства, сполучивши в ньому аналітичні (формалістичні) й синтетичні (соціологічні) методи балансують у межах методології природничих і гуманітарних наук, що її запропонували неокантіанці, свідченням тому є своєрідний пізнавальний ізоморфізм властивий Юринцеві як філософу.

Отже, можна твердити, про наявність неокантіанського філософського підґрунтя для розвитку літературознавчих методологій 1920-х років в Україні, таких як неопотєбнянство, марксистський та формалістичний методи. Узагалі літературознавству того часу характерна певна методологічна еkleктика, однак базована на тогочасних західних теоріях і трансформації вітчизняних літературознавчих традицій. На жаль, більшою мірою можна говорити лише про певну реконструкцію ідей і тенденцій, а не цілісних теоретичних систем, що зумовлено мірою об'єктивних обставин: більшість представників українського академічного літературознавства в 30-х роках були репресовані, а будь-які натяки на академізм зруйновані на рівні університетів й академічних закладів. Однак, поза урахуванням єдиного загальноєвропейського дискурсу й гіпотези спадковості академічного знання аналіз українського літературознавства 1920-х років буде неповним.

1. *Абрамов А.И.* О русском кантианстве и неокантианстве в журнале «Логос» // Кант и философия в России. – М., 1994. – С. 227–247. 2. *Гординський Я.* Літературна критика підсоветської України / Я. Гординський. – Львів – К., 1939. – 125 с. 3. *Навроцький Б.* Мова та поезія / Б. Навроцький. – Київ; Харків: Книгоспілка, 1925. – 241 с. 4. *Навроцький Б.О.* Проблема «мітичного мислення» // Етнографічний збірник. – 1927. – № 5. – С. 126–142. 5. *Юринець В.* Естетика Канта в марксистському освітленні (З нагоди книжки: Л. Я. Зивельчинская «Опыт марксистской критики эстетики Канта») // Юринець В. – Гарт. – 1927. – №2 / 3. – С. 96–122. 6. *Якубський Б.* До основ марксистської естетики (З

приводу нової праці: Л.Я.Зивельчинская «Опыт марксистской критики эстетики Канта»
ГИЗ. М.-Л. 1927. Стор. 210) // Літературна газета. – 1927. № 4. – С. 5.